

Καθολικές αξίες: ελληνική πραγματικότητα

Δ. Γεώργας, Σ. Χριστακοπούλου, Κ. Μυλωνάς και Sh. Schwartz

*Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών
και The Hebrew University of Jerusalem*

Το ζήτημα των αξιών εμφανίζει έντονο θεωρητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας και έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τη διαπολιτιστική ψυχολογία τα τελευταία δέκα χρόνια. Η θεωρία της καθολικότητας των αξιών, που διατύπωσαν οι Schwartz και Bilsky, περιλαμβάνει 10 τύπους αξιών. Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να συγκριθούν τα ευρήματα του Schwartz από 19 χώρες με τα αντίστοιχα ευρήματα για τον ελληνικό χώρο και παράλληλα να μελετηθεί η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στους 10 τύπους αξιών και σε διάφορες κοινωνικές και ψυχολογικές παραμέτρους. Για τη μέτρηση των αξιών χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο Schwartz, προσαρμοσμένο στην ελληνική γλώσσα και παράλληλα μετρήθηκαν ο βαθμός θρησκευτικότητας, η πολιτική τοποθέτηση και δημογραφικές παράμετροι των ερωτωμένων. Το δείγμα αποτέλεσαν 450 φοιτητές και δάσκαλοι από αστικές και αγροτικές περιοχές της χώρας. Τα ευρήματα συμφωνούν ως ένα βαθμό με τη θεώρηση Schwartz, επιβεβαιώνοντας την ίδια σχέση μεταξύ των 10 τύπων αξιών. Από τις κοινωνικές και ψυχολογικές παραμέτρους, εκείνη που βρέθηκε να επιδρά περισσότερο στον τρόπο ιεράρχησης των αξιών στην Ελλάδα είναι ο βαθμός θρησκευτικότητας, ενώ η πολιτική τοποθέτηση επιδρά σημαντικά, αλλά λιγότερο. Το φύλο και ο τόπος μόνιμης κατοικίας δεν φαίνεται να επιδρούν σημαντικά στον τρόπο διαμόρφωσης των 10 τύπων αξιών.

Το ζήτημα των αξιών εμφανίζει εξαιρετικό θεωρητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας και έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τη διαπολιτιστική ψυχολογία τα τελευταία 10 χρόνια.

Η αναζωπύρωση του ερευνητικού ενδιαφέροντος σχετικά με το θέμα αυτό οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στο πρόσφατο πρωτοποριακό έργο του Hofstede (1980), ο οποίος μελέτησε αξίες από 40 χώρες και κατέληξε σε τέσσερις κύριες μεταβλητές που ορίζουν επιμέρους αξίες. Η μεταβλητή η οποία απέσπασε το μεγαλύτερο ερευνητικό και θεωρητικό ενδιαφέρον αφορά την αξία συλλογικότητα-ατομικισμός, η οποία διαφοροποιεί πολιτισμούς με διαφορετική πολιτιστική ταυτότητα και κοινωνική δομή.

Επιμέρους διαστάσεις σε θέματα σχετικά με ατομικιστικές και συλλογικές αξίες μελετήθηκαν στη συνέχεια από διάφορους ερευνητές κατά ποικίλους τρόπους (Triandis, Leung, Villareal & Clack, 1985, Triandis et al., 1986, Georgas, 1989, 1991a,

Bond, 1987, Schwartz, 1990a, κ.ά.).

Μια άλλη προσέγγιση έχει ως στόχο τη διερεύνηση της εννοιολογικής δομής των αξιών γενικότερα (Schwartz & Bilsky, 1987). Οι Rokeach (1973) και Kluckhohn (1951), μεταξύ άλλων, διαπίστωσαν την κεντρική θέση των αξιών τόσο στο χώρο της ψυχολογίας όσο και σε άλλες συναφείς επιστήμες (κοινωνιολογία και ανθρωπολογία).

Οι θεωρητικές αυτές προσεγγίσεις υποστηρίζουν ότι οι αξίες αντιπροσωπεύουν κριτήρια με τα οποία ο άνθρωπος επιλέγει, δικαιολογεί τις πράξεις του και αξιολογεί τόσο τους άλλους ανθρώπους όσο και τον εαυτό του, καθώς επίσης και τα γεγονότα. Ο Schwartz (1992), αναφερόμενος στις αξίες, διατυπώνει τρία ερωτήματα.

Το πρώτο ερώτημα ερευνά πώς επηρεάζονται οι αξιολογικές προτεραιότητες του ατόμου και πώς διαμορφώνονται από τους κοινωνικές εμπειρίες, δηλαδή πώς οι κοινές εμπειρίες που έχουν οι άνθρωποι λόγω της ίδιας θέσης στην κοινωνική δια-

στρωμάτωση (μόρφωση, ηλικία, φύλο, επάγγελμα, κ.λπ.) και πώς οι μοναδικές εμπειρίες κάθε ατόμου (τραυματικές εμπειρίες, σχέσεις με γονείς, μετανάστευση, κ.λπ.) επηρεάζουν την ιεράρχηση των αξιών.

Το δεύτερο ερώτημα αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι αξιοκρατικές προτεραιότητες του ατόμου επηρεάζουν τις επιλογές του και γενικότερα τις μορφές συμπεριφοράς του, δηλαδή πώς επηρεάζουν ειδικότερα την ιδεολογία, τις στάσεις και τις πράξεις του ατόμου σχετικά με την πολιτική, τη θρησκεία, το περιβάλλον και άλλους τομείς.

Το τρίτο ερώτημα αναφέρεται στο κατά πόσο οι αξίες διέπονται από καθολικότητα και πώς διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία. Οι πιθανές διαφορές στις αξίες που εμφανίζονται από χώρα σε χώρα υποτίθεται ότι αντικατοπτρίζουν την επιρροή των αξιών στην ιδιαίτερη οικολογική, ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα κάθε χώρας. Ωστόσο, το έργο των Schwartz και Bilsky (1987 και 1990) πραγματεύεται μια καθολική θεωρία των αξιών, η οποία βασίζεται σε πέντε στοιχεία: οι αξίες (α) αποτελούν έννοιες ή πεποιθήσεις, (β) αναφέρονται σε επιθυμητούς σκοπούς ή μορφές συμπεριφοράς, (γ) υπερβαίνουν συγκεκριμένες καταστάσεις, (δ) καθοδηγούν το άτομο στην αξιολόγηση της συμπεριφοράς και των γεγονότων, και (ε) ιεραρχούνται αξιοκρατικά.

Επιπλέον, εκτός από αυτές τις μορφολογικές ιδιότητες οι Schwartz και Bilsky υποθέτουν ότι το συστατικό περιεχόμενο μιας αξίας είναι το είδος των στόχων ή των κινήτρων που αυτή εκφράζει. Με αφετηρία αυτή την υπόθεση διαμόρφωσαν μια καθολική τυπολογία των αξιών υποστηρίζοντας ότι οι αξίες αντιπροσωπεύουν, με τη μορφή συνειδητών στόχων, τρεις καθολικές ανάγκες της ανθρώπινης ύπαρξης στις οποίες τόσο ο άνθρωπος όσο και η κοινωνία οφείλουν να ανταποκριθούν. Αυτές οι καθολικές ανάγκες είναι (α) βιολογικές ανάγκες του ατόμου, (β) προϋποθέσεις για συντονισμένη αλληλεπίδραση, και (γ) ανά-

γκες επιβίωσης και ευημερίας της ομάδας (Buss, 1986).

Με βάση τις τρεις παραπάνω καθολικού χαρακτήρα ανθρώπινες ανάγκες επιβίωσης, καθώς και τους τύπους αξιών από το *Rokeach Value Survey* (Rokeach, 1973) οι Schwartz και Bilsky (1987, 1990) υπέθεσαν την ύπαρξη 8 τύπων αξιών:

1. *Αυτοπροσδιορισμός (Self-direction)*. Ορίζεται ως ανεξάρτητη σκέψη και πράξη, επιλογή, δημιουργικότητα, εξερεύνηση. Η έννοια του αυτο-προσδιορισμού βασίζεται στις οργανισμικές ανάγκες για έλεγχο και κυριαρχία (π.χ. Bandura, 1977, Deci, 1975, και White, 1959) και στις αναγκαίες αλληλεπιδράσεις μεταξύ αυτάρκειας και ανεξαρτησίας (π.χ. Kluckhohn, 1951, Kohn & Schooler, 1983, και Morris, 1956).

2. *Παρώθηση (stimulation)*. Αυτός ο τύπος αξιών αντιπροσωπεύει τις ανάγκες του οργανισμού για ποικίλες αλλαγές στη ζωή και για παρώθηση έτσι ώστε να διατηρείται ένα σταθερό επίπεδο ενεργητικότητας (Berlyne, 1960, Houston & Mednick, 1963, και Maddi, 1961). Οι ατομικές διαφορές στις αξίες παρώθησης ενδέχεται να οφείλονται σε βιολογικού είδους διαφοροποιήσεις, στην ανάγκη για παρώθηση και διέγερση, οι οποίες διαμορφώνονται από κοινωνικές εμπειρίες.

3. *Ηδονή (hedonism)*. Η ηδονή ορίζεται ως ανάγκη του οργανισμού για ευχαρίστηση η οποία συνδέεται με την ικανοποίηση των αναγκών και βασίζεται κυρίως στα έργα των Bentham, 1838, Freud, 1933, Morris, 1956, και Williams, 1968).

4. *Επίδοση (achievement)*. Η επίδοση αναφέρεται σε αξίες όπου ο στόχος είναι η προσωπική επιτυχία, η οποία εκδηλώνεται με την ικανότητα του ατόμου να ανταποκριθεί σε κοινωνικά κριτήρια που εξασφαλίζουν κοινωνική αναγνώριση. Ο ορισμός της αξίας της επίδοσης γίνεται πιο συναφής με τον ορισμό που δίνεται από τους Maslow, 1959, Rokeach, 1973, & Scott, 1965 παρά με τον ορισμό που δίνεται από τους McClelland, Atkinson, Clark & Lowell, 1953), ο οποίος τονίζει κυρίως τα κίνητρα επιτυχίας που ανταποκρίνονται σε

εσωτερικά κριτήρια επίδοσης.

5. *Ισχύς (power)*. Ο κεντρικός στόχος των αξιών της ισχύος ορίζεται ως η επίτευξη της κοινωνικής θέσης και η απόκτηση γοήτρου, καθώς επίσης και η κυριαρχία πάνω στους ανθρώπους και τους ανθρώπινους πόρους (εξουσία, πλούτος, κοινωνική δύναμη, διατήρηση της εικόνας «προς τα έξω», κοινωνική αναγνώριση) (π.χ. Korman, 1974, Schutz, 1958, Allport, 1961, Gordon, 1960).

6. *Αίσθηση ασφάλειας (security)*. Η κινητήρια δύναμη είναι η ανάγκη του ατόμου για ασφάλεια, αρμονία και σταθερότητα της κοινωνίας, των διαπροσωπικών σχέσεων και του εαυτού (π.χ. Kluckhohn, 1951, Maslow, 1959, Williams, 1968).

7. *Συμμόρφωση (conformity)*. Η κινητήρια δύναμη της αξίας της συμμόρφωσης ορίζεται ως η αναστολή των πράξεων και παρωθήσεων οι οποίες ενδέχεται να ενοχλήσουν ή να ζημιώσουν τους άλλους και επίσης να παραβούν έτερες κοινωνικές αξίες ή κανόνες (π.χ. Freud, 1930, Kahn & Schooler, 1983, Morris, 1956, και Parsons, 1957). Ο τρόπος με τον οποίο ορίζονται οι αξίες συμμόρφωσης δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην αναστολή των πράξεων και παρωθήσεων του ατόμου που αφορούν την καθημερινή επαφή του με δικά του πρόσωπα και κυρίως τα μέλη της οικογένειας (υπακοή, αυτο-κυριαρχία, ευγένεια, σεβασμός των γονέων και των μεγαλύτερων).

8. *Παράδοση (tradition)*. Όπως αναφέρεται από την ανθρωπολογία τα ήθη και τα έθιμα μιας φυλής διαμορφώνονται ιστορικά με βάση τα σύμβολα και τις πράξεις που προέρχονται από τις κοινές εμπειρίες μιας κοινωνικής ομάδας. Οι παραδόσεις προσλαμβάνουν τη μορφή συνήθως θρησκευτικών τελετουργιών, πεποιθήσεων και κανόνων συμπεριφοράς (Radcliffe-Brown, 1952). Άρα, η κινητήρια δύναμη της αξίας της παράδοσης ορίζεται ως σεβασμός στην παράδοση, αφοσίωση, αποδοχή των εθίμων και των αξιών του πολιτισμού ή του θρησκευματος της κοινωνίας στην οποία ζει το άτομο.

9. *Φιλανθρωπία (benevolence)*. Η κινητήρια δύναμη της φιλανθρωπίας ορίζεται ως το ενδιαφέρον και η πρόνοια του ατόμου για τον κύκλο των στενών φίλων, συνεργατών και δικών του ανθρώπων στην καθημερινή αλληλεπίδραση (τίμιος, χρήσιμος, υπεύθυνος, αληθινή φιλία) (Kluckhohn, 1951, Williams, 1968, και Maslow, 1959).

10. *Παγκοσμιοότητα (universalism)*. Η κινητήρια δύναμη της παγκοσμιοότητας είναι η κατανόηση, η εκτίμηση, η ανεκτικότητα και η προστασία του ανθρώπου αλλά και της φύσης γενικά. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η αξία της παγκοσμιοότητας διαφέρει από τη φιλανθρωπία, έτσι όπως την όριζαν οι Bilsky & Schwartz, και η οποία αφορά την πρόνοια για ένα μικρό κύκλο ανθρώπων με τους οποίους έχει συνάψει κάποιους στενούς δεσμούς.

Ο εμπειρικός έλεγχος της ισχύος της θεωρίας

Ο εμπειρικός έλεγχος ισχύος της θεωρίας πραγματοποιήθηκε με μια σειρά μελετών, πρώτα στο Ισραήλ και στη Γερμανία και κατόπιν σε 19 χώρες. Η μέθοδος που ακολούθησαν οι ερευνητές Schwartz και Bilsky (1987) ήταν να επιλέξουν συγκεκριμένες αξίες από τα ερωτηματολόγια διαφόρων σχετικών μελετών (Rokeach, 1973, Braithwaite & Law, 1985, Chinese Culture Connection, 1987, Hofstede, 1980, Levy & Guttman, 1977, και Munro, 1985). Κατέληξαν να προσδιορίσουν 56 αντιπροσωπευτικές αξίες για τους 10 παραπάνω τύπους αξιών. Έτσι, η τελική μορφή του ερωτηματολογίου περιέλαβε 56 ερωτήσεις-αξίες, στις οποίες ο ερωτώμενος καλείται να διατυπώσει τη θέση του σε μια κλίμακα 9 βαθμίδων. Σε κάθε χώρα, οι ερευνητές μετέφρασαν και προσαρμοσαν τις αξίες-ερωτήσεις στη γλώσσα τους και διένειμαν ερωτηματολόγια σε δείγμα 200 περίπου δασκάλων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης καθώς επίσης και ένα δείγμα φοιτητών. Ο οριστικός έλεγχος για την ακριβή μετάφραση των αξιών του ερωτηματολογίου έγινε από

τον Schwartz προκειμένου να διασφαλιστεί η εννοιολογική ομοιότητα των λέξεων ανάμεσα στις διαφορετικές γλώσσες.

Η στατιστική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση των δεδομένων ήταν η πολυμεταβλητή μέθοδος (SSA) *Guttman-Lingoes smallest space analysis*, 1968. Η στατιστική μέθοδος αυτή βασίζεται στον πίνακα των συσχετίσεων (*Pearson r*) ανάμεσα σε όλες τις 56 αξίες-ερωτήσεις. Η μέθοδος αυτή ουσιαστικά απεικονίζει παραστατικά —στην προκειμένη περίπτωση σε δισδιάστατο χώρο— τις αξίες-ερωτήσεις ως σημεία, έτσι ώστε οι αποστάσεις ανάμεσα στα σημεία να αντικατοπτρίζουν το μέγεθος των εμπειρικών συσχετίσεων τους όπως υπολογίζονται από τον *Pearson r*. Επομένως, όσο περισσότερη εννοιολογική ομοιότητα υπάρχει ανάμεσα σε δυο αξίες τόσο πιο μεγάλη είναι η συνάφεια ανάμεσά τους, άρα και τόσο πιο μικρή η απόσταση μεταξύ των σημείων τους στο δισδιάστατο χώρο. Η ερμηνεία της σημασίας της στατιστικής μεθόδου SSA γίνεται από τον ερευνητή με τον καταμερισμό του δισδιάστατου χώρου σε επιμέρους περιοχές. Το Σχήμα 1 απεικονίζει μια SSA ανάλυση από 19 χώρες (Schwartz, 1992) (Αυστραλία, Βραζιλία, Κίνα, Εσθονία, Φινλανδία, Γερμανία, Ελλάδα, Ολλανδία, Χονγκ-Κονγκ, Ισραήλ, Ιταλία, Ιαπωνία, Νέα Ζηλανδία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ισπανία, Ταϊβάν, ΗΠΑ, Βενεζουέλα και Ζιμπάμπουε).

Οι 56 αξίες κατανέμονται στην καθεμία από τις 10 σχηματιζόμενες περιοχές ανάλογα με τη μεταξύ τους συνάφεια. Όπως φαίνεται στο σχήμα 1, οι 10 περιοχές αντιστοιχούν στους 10 τύπους αξιών της αρχικής θεωρήσης, γεγονός που επιβεβαιώνει εμπειρικά τη θεωρητική υπόθεση των Schwartz και Bilsky. Μια δεύτερη ερμηνεία αυτού του σχήματος αναφέρεται στη σχετική τοποθέτηση των 10 περιοχών στο δισδιάστατο χώρο. Συγκεκριμένα, οι περιοχές **ασφάλεια** και **παράδοση** γειτονεύουν, πράγμα που σημαίνει υψηλή εννοιολογική συνάφεια ανάμεσα στους δύο αυτούς τύπους αξιών. Αντίθετα, η αντιδιαμετρική τοποθέτηση δύο περιοχών στο δισδιάστατο χώρο,

όπως συμβαίνει στην περίπτωση του τύπου **παράδοση** και του τύπου **παρώθηση**, δηλώνει αρνητικά υψηλή συνάφεια, γεγονός που σημαίνει ότι οι συγκεκριμένοι τύποι αξιών ερμηνεύονται ως αντίθετοι ή ως ασυμβίβαστοι στο αξιοκρατικό σύστημα του ατόμου.

Ο Schwartz υποστηρίζει ότι τα αποτελέσματα από τις 19 χώρες, όπως αυτές απεικονίζονται στο Σχήμα 1, επιβεβαιώνουν τη θέση τους για τον καθολικό χαρακτήρα των αξιών αυτών, άποψη ωστόσο που έχει υποστεί κριτική για μεθοδολογικούς λόγους από άλλους ερευνητές (Georgas, 1991β).

Πάντως, μια γενικότερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων από τον Schwartz (1992) είναι ότι ορισμένοι τύποι αξιών-περιοχών στο Σχήμα 1, όπως ο **αυτοπροσδιορισμός**, η **παρώθηση** και η **ηδονή** αντιπροσωπεύουν ατομικιστικές αξίες ενώ οι αντιδιαμετρικά αντίθετές τους, όπως η **παράδοση**, η **συμμόρφωση** και η **αίσθηση ασφάλειας** αντιπροσωπεύουν συλλογικές αξίες.

Σκοπός της έρευνας

Η μελέτη αυτή έχει δύο στόχους. Ο πρώτος είναι η σύγκριση των αξιών αυτών ανάμεσα στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες που έχουν διερευνηθεί στις μελέτες του Schwartz. Ο δεύτερος στόχος είναι η διερεύνηση σχέσεων ανάμεσα στους 10 τύπους αξιών και σε άλλες κοινωνικές και ψυχολογικές παραμέτρους που ενδέχεται να εμπλέκονται στην Ελλάδα. Οι παράμετροι που εξετάζονται είναι το φύλο, η ηλικία, ο τόπος κατοικίας (αστικό-επαρχιακό περιβάλλον), ο βαθμός θρησκευτικότητας, η πολιτική τοποθέτηση και οι οικογενειακές αξίες. Η επιλογή των παραμέτρων αυτών βασίστηκε κατά ένα μέρος στο ερωτηματολόγιο και στις διαπολιτιστικές μελέτες του Schwartz (1987). Ο βαθμός της θρησκευτικότητας ως στάση ή ως γενικότερη αξία έχει υποτεθεί ότι συσχετίζεται με συγκεκριμένους τύπους αξιών και ότι αντίθετα δεν συσχετίζεται με άλλους τύπους. Η πολιτική τοποθέτηση επίσης, ενδέχεται να

αντικατοπτρίζει το ευρύτερο σύστημα αξιών του ατόμου. Η ανάλυση των παραπάνω αξιών στην ελληνική πραγματικότητα θα ήταν δυνατό να συσχετισθεί με δεδομένα που αφορούν τις οικογενειακές αξίες στην Ελλάδα. Πορίσματα από άλλες έρευνες στον ελληνικό χώρο (Γεώργας, 1986, και Georgas, 1989, 1991α) έχουν δείξει ότι το φύλο, η ηλικία και ο τόπος κατοικίας (αστικό περιβάλλον, μικρές κοινότητες) διαφοροποιούν οικογενειακές αξίες και στάσεις. Ειδικότερα, αποδείχθηκε ότι οι σχετικές με την παραδοσιακή πατριαρχική-εκτεταμένη οικογένεια αξίες και την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων του πατέρα, της μητέρας και των παιδιών αποτελούν εστίες συγκρούσεων ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν και διαφοροποιούν τις αξίες με έντονο τρόπο. Με αυτή τη βάση επιλέξαμε από την κλίμακα οικογενειακών αξιών αξίες από τον παράγοντα **ιεραρχικοί ρόλοι πατέρα και μητέρας**, στηριζόμενοι στην υπόθεση ότι σχετίζονται με τους τύπους αξιών του Schwartz, **παράδοση** και **συμμόρφωση**.

ΜΕΘΟΔΟΣ

1. *Ερωτηματολόγιο*. Το ερωτηματολόγιο του Schwartz μεταφράστηκε την πρώτη φορά από τα Αγγλικά στα Ελληνικά και τη δεύτερη από τα Ελληνικά στα Αγγλικά, προκειμένου να διασφαλισθεί η εννοιολογική του ομοιότητα. Σε τρίτη φάση ακολούθησε διόρθωση για πιθανές σημασιολογικές ατέλειες.

Οι 56 συνολικά ερωτήσεις που προκύπτουν χωρίζονται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, το οποίο περιλαμβάνει 30 αξίες, ο ερωτώμενος καλείται καταρχήν να αξιολογήσει κάθε ερώτηση ως «καθοδηγητική αρχή στη ζωή του» και κατόπιν ακολουθεί η συγκεκριμένη αξία, π.χ. «ισότητα», με μια επεξηγηματική φράση, π.χ., «ίσες ευκαιρίες για όλους». Στο δεύτερο κατάλογο αξιών, ο οποίος περιέχει 26 αξίες, ο ερωτώμενος καλείται να αξιολογήσει πόσο σημαντική, ως «καθοδηγητική αρχή στη

ζωή του» θεωρεί μια αξία, με τη διαφορά ότι οι αξίες που παρατίθενται σε αυτό το τμήμα έχουν πλέον διατυπωθεί ως τρόποι ενέργειας που μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο σημαντικοί.

Η κλίμακα που χρησιμοποιήθηκε περιέχει εννέα βαθμίδες και δίνει δυνατότητα κατάταξης των αξιών από «αντίθετη στις αξίες μου» (-1), «σχεδόν σημαντική» (0), 1 και 2, δεν υπάρχει ονομασία, «σημαντική» (3), 4 και 5, δεν υπάρχει ονομασία, «πολύ σημαντική» (6) και «εξαιρετικά σημαντική» (7). Η απόσταση ανάμεσα στο -1 και το 0, καθώς επίσης ανάμεσα στο 6 και το 7 είναι μεγαλύτερη σε σύγκριση με τα υπόλοιπα διαστήματα της κλίμακας, έτσι ώστε να τονιστεί η οδηγία ότι οι αριθμοί αυτοί δεν πρέπει να χρησιμοποιηθούν πάνω από δύο φορές. Στην ανάλυση των δεδομένων απορρίφθηκαν εκείνα τα ερωτηματολόγια στα οποία οι συγκεκριμένες τιμές χρησιμοποιήθηκαν συνολικά πάνω από δύο φορές.

Ο βαθμός θρησκευτικότητας των ερωτώμενων μετρήθηκε σε κλίμακα οκτώ βαθμίδων, από το 0 (καθόλου) μέχρι το 7 (πάρα πολύ).

Η πολιτική τοποθέτηση καταγράφηκε σε ανοικτή ερώτηση: «Ποια πολιτική παράταξη έρχεται πιο κοντά στο να αντιπροσωπεύει τις απόψεις σας». Οι απαντήσεις ταξινομήθηκαν σε τρεις κατηγορίες, οι οποίες κρίθηκε από τους συγγραφείς ότι αντιπροσωπεύουν τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα στην Ελλάδα: *Δεξιά* — κυρίως η Νέα Δημοκρατία, *Κέντρο* — κυρίως το ΠΑΣΟΚ, *Αριστερά* — ΚΚΕ, Συνασπισμός και άλλα κόμματα με αριστερές αποχρώσεις.

Ανάλογα με το μόνιμο τόπο κατοικίας τους, οι ερωτώμενοι χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, αστικό περιβάλλον-επαρχία.

Δείγμα

Οι 450 ερωτώμενοι που έλαβαν μέρος στην έρευνα αυτή ήταν φοιτητές (N = 198) ηλικίας 21 ετών και δάσκαλοι (N = 252) ηλικίας 35 ετών. Οι 168 ήταν άνδρες και οι 281 γυναίκες (ένας ερωτώμενος δεν δήλωσε φύλο). 176 από τους ερωτωμένους κα-

τοικούσαν μόνιμα στην Αθήνα και 267 στην επαρχία, ενώ 7 ερωτώμενοι δεν δήλωσαν τόπο μόνιμης κατοικίας.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Η ανάλυση των αξιών της θεώρησης του Schwartz

Η ανάλυση των 56 αξιών της Θεώρησης Schwartz πραγματοποιήθηκε, όπως και στις άλλες χώρες, με τη μέθοδο *Smallest Space Analysis* (Guttman, 1968, cf. Canter, 1985). Το Σχήμα 2 παρουσιάζει την τοποθέτηση των 56 αξιών στο δισδιάστατο χώρο, όπου διαφαίνονται οι 10 σχηματιζόμενες περιοχές οι οποίες αντιστοιχούν στους 10 τύπους αξιών. Η σύγκριση του Σχήματος 2 με το Σχήμα 1, το οποίο παρουσιάζει αποτελέσματα από 19 χώρες, υποστηρίζει τη θέση του Schwartz για την ύπαρξη μιας σχετικής καθολικότητας των αξιών.

Η παράθεση των αποτελεσμάτων των διαφόρων χωρών από τον Schwartz (1990) επέτρεψε τον καθορισμό της συχνότητας με την οποία εμφανίζεται κάθε μια από τις αξίες σε κάθε τύπο αξιών. Με αυτό τον τρόπο, όταν μια αξία εμφανίζεται στον ίδιο τύπο αξιών με υψηλό ποσοστό — περίπου 90%— στο δείγμα των 19 χωρών, τότε μπορεί να θεωρηθεί ως (α) σταθερή και (β) ως ένδειξη καθολικότητας της αξίας αυτής. Αντίθετα, αξίες οι οποίες εμφανίζονται σε διαφορετικούς τύπους, δηλαδή με χαμηλό ποσοστό εμφάνισης σε ένα συγκεκριμένο τύπο στις 19 χώρες, δεν είναι αξιόπιστες, με συνέπεια να απορριφθούν στις περαιτέρω στατιστικές αναλύσεις.

Οι συγκεκριμένες αξίες οι οποίες εντάχθηκαν τελικά στους 10 τύπους αξιών και χρησιμοποιήθηκαν σε περαιτέρω αναλύσεις είναι οι ακόλουθες. *Ισχύς*: κοινωνική δύναμη, εξουσία, πλούτος. *Επίδοση*: επιρροή, επιτυχία, ικανότητα, φιλοδοξία. *Ηδονή*: ευχαρίστηση, απόλαυση της ζωής. *Παρώθηση*: ποικίλες αλλαγές στη ζωή, τόλμη, συναρπαστική ζωή. *Αυτοπροσδιορισμός*: ελευθερία, περιέργεια, δημιουργικότητα, προσωπική επιλογή στόχων, ανε-

ξαρτησία. *Παγκοσμιότητα*: ευρύνοια, ενότητα με τη φύση, κοινωνική δικαιοσύνη, κόσμος ομορφιάς, ισότητα, ειρήνη στον κόσμο, προστασία του περιβάλλοντος, σοφία. *Φιλανθρωπία*: ικανότητα του να συγχωρώ, να είμαι χρήσιμος, τίμιος, υπεύθυνος, να διακρίνομαι για ώριμη αγάπη, αληθινή φιλία, αφοσίωση. *Παράδοση*: ταπεινότητα, σεβασμός στην παράδοση, θεοσέβεια, αποδοχή για το μερίδιό μου στη ζωή, μετριοπάθεια. *Συμμόρφωση*: υπακοή, αυτοκυριαρχία, απόδοση τιμής σε γονείς και μεγαλύτερους, ευγένεια. *Αίσθηση ασφάλειας*: ανταπόδοση μιας χάρης, κοινωνική τάξη, εθνική ασφάλεια, οικογενειακή ασφάλεια, καθαρή συνείδηση.

Η βασική τιμή για καθέναν από τους δέκα αυτούς τύπους αξιών υπολογίστηκε αθροίζοντας τις τιμές των αξιών που περιλαμβάνονται σε κάθε τύπο. Από τις βασικές τιμές που υπολογίστηκαν για κάθε τύπο αξίας προέκυψαν οι μέσες τιμές για όλο το ερευνητικό δείγμα. Ταξινομώντας αυτούς τους μέσους δείκτες σε φθίνουσα τάξη η εικόνα που σχηματίζεται για το ελληνικό δείγμα είναι η ακόλουθη: Αυτοπροσδιορισμός ($M = 5.065$), Φιλανθρωπία ($M = 4.91$), Παγκοσμιότητα ($M = 4.86$), Ηδονή ($M = 4.36$), Επίδοση ($M = 4.29$), Αίσθηση Ασφάλειας ($M = 3.96$), Συμμόρφωση ($M = 3.94$), Παρώθηση ($M = 3.755$), Παράδοση ($M = 2.79$) και Ισχύς ($M = 1.97$).

Οικογενειακές Αξίες

Ένας τρόπος αξιολόγησης της εγκυρότητας των δέκα τύπων αξιών του ερωτηματολογίου του Schwartz θα μπορούσε να είναι η σύγκριση των αξιών αυτών με την κλίμακα οικογενειακών αξιών και πιο συγκεκριμένα, με τον παράγοντα «Ιεραρχικοί ρόλοι μητέρας-πατέρα» μέσα στην παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια (Georgas 1989 και 1991a). Επειδή οι 10 αξίες, οι οποίες και αποτελούν τον παράγοντα αυτό, έχουν εννοιολογική συνάφεια με τον τύπο αξιών «Παράδοση» του Schwartz, υποθέτουμε ότι οι δύο αυτές κλίμακες πρέπει να συσχετίζονται. Οι δείκτες συνάφειας Pear-

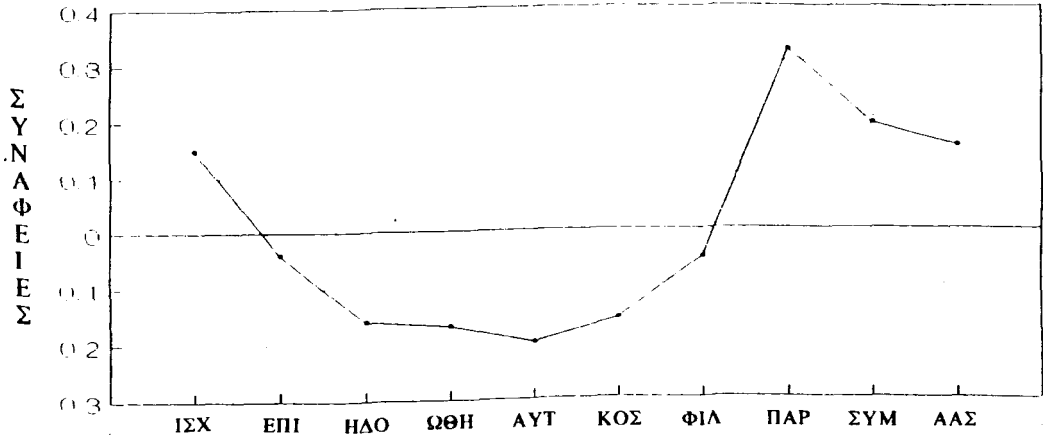

σηση r ανάμεσα στον παράγοντα «Ιεραρχικοί ρόλοι μητέρας-πατέρα» και στους 10 τύπους αξιών του Schwartz σχηματίζουν μια ημιτονοειδή καμπύλη της οποίας το

υψηλότερο σημείο αντιπροσωπεύει την «Παράδοση» και το χαμηλότερο τον «Αυτοπροσδιορισμό» (βλέπε Σχήμα 3).

ΣΧΗΜΑ 3

Δείκτες Συνάφειας Pearson r ανάμεσα στις Οικογενειακές αξίες και τους 10 τύπους αξιών.

ΤΥΠΟΙ ΑΞΙΩΝ

Η υψηλότερη συνάφεια υπήρξε, όπως προβλέφθηκε, ανάμεσα στους ιεραρχικούς ρόλους μητέρα-πατέρα και την «παράδοση» $r(450) = .32, p < .001$. (Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τους δείκτες συνάφειας ανάμεσα

σε όλες τις μεταβλητές.) Ακολουθούν, με σειρά βαρύτητας, οι θετικές συνάφειες με

τη «συμμόρφωση» $r(450) = .19, p < .001$, την «αίσθηση ασφάλειας» $r(450) = .15, p < .01$, και την «ισχύ» $r = .15, p < .01$. Αντίθετα, αρνητικές συνάφειες, οι οποίες δηλώνουν μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση, βρέθηκαν ανάμεσα στους ιεραρχικούς ρόλους γονέων και τον «αυτοπροσδιορισμό» $r = .20, p < .001$, την «παράδοση» $r =$

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Δείκτες Συνάφειας Pearson r ανάμεσα στους 10 τύπους αξιών και στις οικογενειακές αξίες

	ΟΑΞ	ΙΣΧ	ΕΠΙ	ΗΔΟ	ΩΘΗ	ΑΥΤ	ΚΟΣ	ΦΙΑ	ΠΑΡ	ΣΥΜ
ΙΣΧ	.15									
ΕΠΙ	-.04	.40								
ΗΔΟ	-.16	.35	.33							
ΩΘΗ	-.17	.21	.32	.47						
ΑΥΤ	-.20	.17	.45	.41	.51					
ΚΟΣ	-.16	-.03	.18	.22	.33	.46				
ΦΙΑ	-.05	-.07	.32	.05	.08	.30	.54			
ΠΑΡ	.32	.06	.06	-.15	-.16	-.07	.22	.47		
ΣΥΜ	.19	.15	.30	-.07	-.06	.08	.37	.62	.66	
ΑΑΣ	.15	.33	.37	.16	.08	.20	.33	.47	.53	.64

-17, $p < .001$, την «ηδονή» $r = -.16$, $p < .01$ και την παγκοσμιότητα $r = -.16$, $p < .01$.

Η βαρύτητα της επίδρασης των τύπων αξιών του Schwartz στους ιεραρχικούς ρόλους γονέων αναλύθηκε στη συνέχεια με τη στατιστική μέθοδο της Ιεραρχικής Πολλαπλής Παλινδρόμησης (*SPSSx REGRESSION*). Στην ανάλυση αυτή, οι τύποι αξιών εισήχθησαν με την ακόλουθη σειρά: παράδοση, αίσθηση ασφάλειας, συμμόρφωση, παρώθηση, ισχύς, ηδονή, παγκοσμιότητα, αυτοπροσδιορισμός, φιλανθρωπία και επίδοση. Το ολικό ποσοστό της διασποράς που εξηγήθηκε ήταν 21% ($R^2 = .21$). Η παράδοση είχε το μεγαλύτερο βάρος, $\beta = .33$, $p < .0000$ με 10.4% της εξηγούμενης διασποράς. Ακολούθησε η ισχύς $\beta = .15$ με 3% αύξησης της εξηγούμενης διασποράς $p = .005$, η φιλανθρωπία

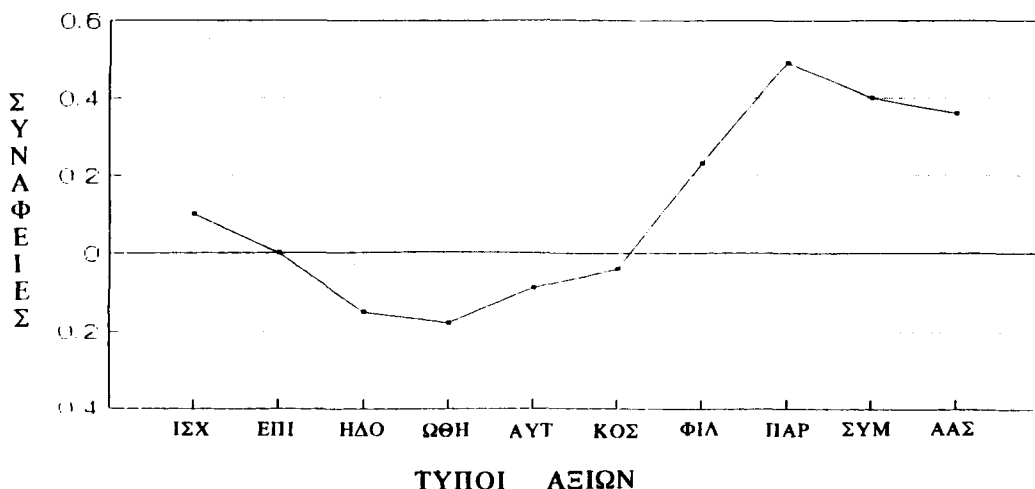
$\beta = -.16$, $p = .01$ με συμβολή στην αύξηση της εξηγούμενης διασποράς 1.3% και, τέλος, η παγκοσμιότητα $\beta = -.13$ $p = .03$ με 2.4%. Το γεγονός ότι η συμμόρφωση δεν συμβάλλει στην εξήγηση της διασποράς είναι πιθανόν να οφείλεται στην υψηλή συνάφεια που η συμμόρφωση έχει συγχρόως και με την παράδοση ($r = .66$).

Θρησκευτικότητα

Υποθέσαμε ότι ο βαθμός θρησκευτικότητας των ερωτωμένων θα επηρέαζε ορισμένους τύπους αξιών, ιδιαίτερα την παράδοση. Η υψηλότερη συνάφεια, όπως προβλέφθηκε, παρατηρήθηκε (βλέπε Σχήμα 4) ανάμεσα στη θρησκευτικότητα και την παράδοση, $r(450) = .49$,

ΣΧΗΜΑ 4

Δείκτες Συνάφειας Pearson r ανάμεσα στη θρησκευτικότητα και τους 10 τύπους αξιών.

$p < .001$. Ακολουθούν με σειρά βαρύτητας η συμμόρφωση, $r = .40$, $p < .001$, η αίσθηση ασφάλειας, $r = .36$, $p < .001$ και η φιλανθρωπία $r = .23$, $p < .001$. Βρέθηκαν επίσης στατιστικώς σημαντικές αρνητικές συνάφειες με την παρώθηση, $r = -.18$, $p < .01$ και την ηδονή $r = -.15$, $p < .05$.

Η βαρύτητα της επίδρασης των τύπων

αξιών του Schwartz στο βαθμό θρησκευτικότητας αναλύθηκε επίσης με τη στατιστική μέθοδο της Ιεραρχικής Πολλαπλής Παλινδρόμησης (*SPSSx REGRESSION*). Το ποσοστό της ολικής διασποράς που εξηγείται είναι 32% ($R^2 = .32$), δηλαδή μεγαλύτερο από το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς που παρατηρήθηκε στον

παράγοντα ιεραρχικοί ρόλοι γονέων. Η παράδοση είχε το μεγαλύτερο βάρος, $\beta = .31$, $p < .0000$, και προέβλεπε το 24% της εξηγούμενης διασποράς. Η παγκοσμιότητα είχε βαρύτητα $\beta = -.24$ και ποσοστό εξηγούμενης διασποράς 3.1. Η σχέση αυτή, ανάμεσα στη θρησκευτικότητα και την παγκοσμιότητα, είναι αρνητική. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο δείκτης συνάφειας ανάμεσα στη θρησκευτικότητα και την παγκοσμιότητα ήταν στατιστικά ασήμαντος ($r = -.04$, $p > .05$), αλλά με την αφαίρεση της συμμεταβλητότητας ανάμεσα στους παράγοντες, η Πολλαπλή Παλινδρομική Ανάλυση αποκαλύπτει την πραγματική συνάφεια. Ακολουθούν με σειρά βαρύτητας η *αίσθηση ασφάλειας* με $\beta = .17$, $p < .001$, αλλά εξηγώντας λιγότερο από 1% της διασποράς, η *συμμόρφωση*, με $\beta = .14$, $p < .05$ και ποσοστό 1,2% της εξηγούμενης διασποράς και, τέλος, η *επίδοση* με $\beta = -.14$, $p < .001$, δηλαδή αρνητική συνάφεια, με ποσοστό λιγότερο από 1%.

Τόπος Κατοικίας

Η μεταβλητή *τόπος κατοικίας* αναφέρεται στη μόνιμη κατοικία των ερωτωμένων σε αστικό περιβάλλον, δηλαδή, στην Αθήνα ή Θεσσαλονίκη, ή σε μικρή κοινότητα στην επαρχία. Έχει διαπιστωθεί ότι η επίδραση του αστικού-αγροτικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση ψυχολογικών ιδιοτήτων και συγκεκριμένα στις οικογενειακές αξίες είναι ισχυρή στην Ελλάδα (Γεώργας, 1986, 1990 και Georgas, 1989, 1991). Όπως θα μπορούσε να προβλέψει κανείς, οι κάτοικοι των μικρών κοινοτήτων έχουν πιο παραδοσιακές αξίες.

Η επίδραση του αστικού-αγροτικού περιβάλλοντος στους δέκα τύπους αξιών αναλύθηκε με την πολυμεταβλητή ανάλυση MANCOVA, στην οποία ο μέσος όρος των τιμών του κάθε ατόμου στις 56 αξίες του Schwartz χρησιμοποιήθηκε ως συμμεταβλητή με σκοπό τον έλεγχο της ιδιοσυγκρασιακής τάσης του ατόμου κατά τη χρήση της κλίμακας (scale use bias). Αποκλείοντας επτά ερωτωμένους λόγω λανθα-

σμένων τιμών, ο ολικός αριθμός του δείγματος μειώθηκε από $N = 450$ σε $N = 443$. Το κριτήριο Wilks' Λ έδειξε ότι οι δέκα τύποι αξιών είχαν στατιστικά σημαντική συνάφεια με την προαναφερθείσα συμμεταβλητή, $F(10, 431) = 2127.17$, $p < .0001$ και με το Αστικό-Αγροτικό Περιβάλλον, $F(10, 431) = 3.08$, $p < .001$. Η ισχύς της συμμεταβλητής στη ρύθμιση της κάθε εξαρτημένης μεταβλητής εξετάστηκε με 10 αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης οι οποίες έδειξαν υψηλή στατιστική σημαντικότητα και για τους 10 τύπους αξιών.

Η επίδραση της Αστικής-Αγροτικής διάστασης σε καθένα από τους δέκα τύπους αξιών εξετάστηκε με μονομεταβλητή και ιεραρχική ανάλυση (*univariate and stepdown analysis*). Οι μέσοι όροι των 10 τύπων αξιών για τη μεταβλητή αυτή απεικονίζονται στο Σχήμα 5.

Το κριτήριο Wilks' $\Lambda = .93$ δηλώνει ότι η επίδραση του αστικού-αγροτικού περιβάλλοντος στους τύπους αξιών δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρή, διότι μόνο το 7% της παρατηρούμενης διασποράς των τιμών εξηγείται από την ανεξάρτητη μεταβλητή. Η *συμμόρφωση* επηρεάζεται στατιστικά σημαντικά από την ανεξάρτητη μεταβλητή και συγκεκριμένα οι κάτοικοι των αγροτικών περιοχών παρουσιάζουν υψηλότερη συμμόρφωση από ό,τι οι Αθηναίοι. Η *παγκοσμιότητα* εμφανίστηκε στατιστικά σημαντική μόνο με την ιεραρχική ανάλυση και ήταν επίσης υψηλότερη στους κατοίκους αγροτικών περιοχών. Η *αίσθηση ασφάλειας* βρέθηκε στατιστικά σημαντική μόνο στη μονομεταβλητή ανάλυση και πάλι με την ίδια κατεύθυνση.

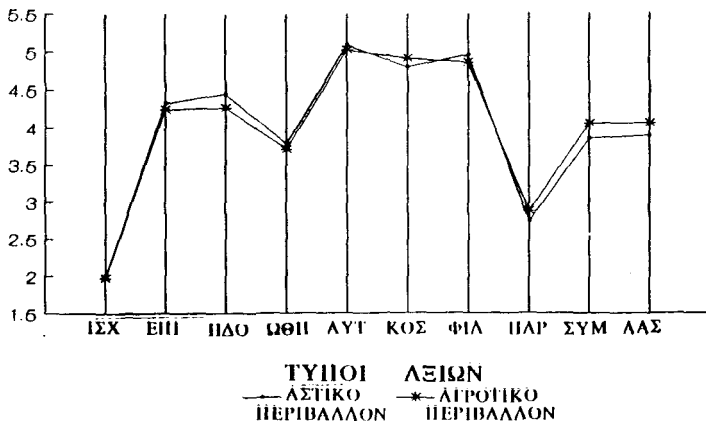
Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν ότι η επίδραση του αστικού-αγροτικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση των 10 τύπων αξιών δεν είναι πολύ ισχυρή στην Ελλάδα, με ελάχιστες μόνον και μάλιστα δύσκολες στην ερμηνεία διαφορές.

Φύλο

Η επίδραση του φύλου στους 10 τύπους αξιών αναλύθηκε με βάση το ίδιο πειραμα-

ΣΧΗΜΑ 5

Μέσος όρος των 10 τύπων αξιών για τη μεταβλητή
Λαϊκό - Αγροτικό Περιβάλλον

τικό σχέδιο, όπως και με το αστικό-αγροτικό περιβάλλον. Ο αριθμός των ερωτημένων μειώθηκε σε $N = 449$. Το κριτήριο Wilks' Λ έδειξε ότι οι 10 τύποι αξιών είχαν στατιστικώς σημαντική σχέση με τη συμμεταβλητή (ο μέσος όρος του κάθε ερωτημένου) $F(10, 437) = 2237.31, p < .001$ και με το φύλο $F(10, 437) = 4.80, p < .001$. Η ισχύς της συμμεταβλητής στη ρύθμιση κάθε εξαρτημένης μεταβλητής εξετάστηκε με 10 αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης οι οποίες απέδειξαν υψηλή στατιστική σημαντικότητα και για τους 10 τύπους αξιών.

Η επίδραση του φύλου σε καθένα από τους δέκα τύπους αξιών εξετάστηκε με μονομεταβλητή και ιεραρχική ανάλυση (univariate and stepdown analysis). Οι μέσοι όροι των 10 τύπων αξιών τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες απεικονίζονται στο Σχήμα 6.

Παρατηρείται πάλι η χαρακτηριστική ημιτονοειδής καμπύλη η οποία προβλέπεται από τη θεωρία του Schwartz (1990). Το κριτήριο Wilks' $\Lambda = .90$ δείχνει, όπως και με την περίπτωση του αστικού-αγροτικού περιβάλλοντος, ότι η επίδραση του φύλου στους 10 τύπους αξιών δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρή, αφού το 90% της παρατηρούμενης διασποράς εξηγείται από άλλους ανεξέλεγκτους παράγοντες. Η συμφωνία των απο-

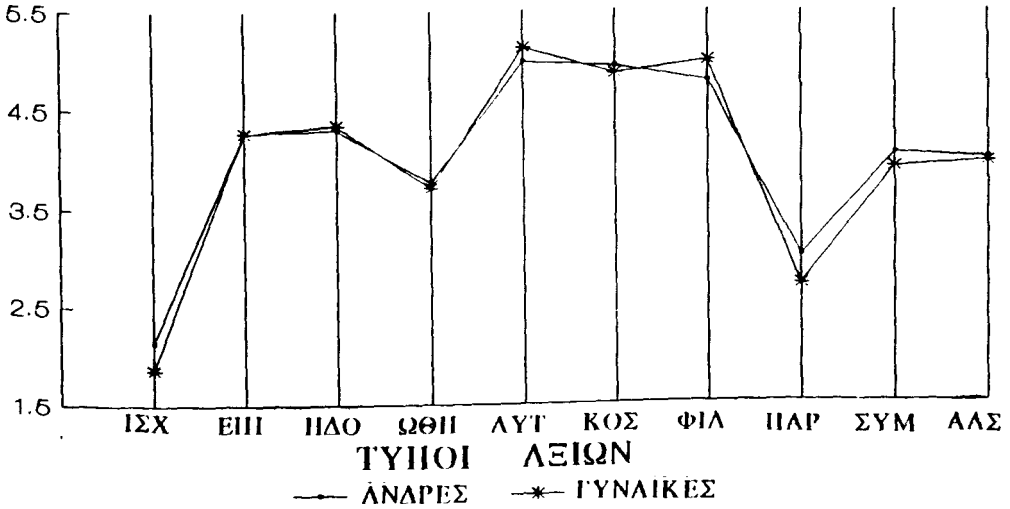
τελεσμάτων ανάμεσα από τη μονομεταβλητή ανάλυση και την ιεραρχική ανάλυση δηλώνουν με περισσότερη σιγουριά ότι οι γυναίκες παρουσιάζουν υψηλότερες τιμές, δηλαδή εγκρίνουν περισσότερο τη *φιλανθρωπία*, ενώ οι άνδρες εγκρίνουν περισσότερο την *παράδοση* και την *ισχύ*. Παρόλες τις αντιφάσεις στα ευρήματα ανάμεσα στις μονομεταβλητές και ιεραρχικές αναλύσεις, φαίνεται ότι ο *αυτοπροσδιορισμός* είναι υψηλότερος στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι παρ' όλο που οι διαφορές ανάμεσα στους μέσους όρους είναι στατιστικώς σημαντικές, το χαμηλό ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς που οφείλεται στο φύλο δείχνει ότι η επίδραση του φύλου στη διαφοροποίηση των δέκα τύπων αξιών είναι σχετικά αδύναμη.

Πολιτική Τοποθέτηση

Οι πολιτικές πεποιθήσεις ταξινομήθηκαν σε τρεις κατηγορίες: Δεξιά ($N = 81$) κυρίως τη Νέα Δημοκρατία, Κέντρο ($N = 93$) κυρίως το ΠΑΣΟΚ, Αριστερά ($N = 143$) κυρίως ΚΚΕ, Συνασπισμός και άλλα κόμματα με αριστερές αποχρώσεις. Παρατηρήθηκε ένας σχετικά μεγάλος αριθμός ερωτημένων ($N = 133$) που δεν απάντησαν

ΣΧΗΜΑ 6

Μέσος όρος των 10 τύπων αξιών για το φύλο.

στην ερώτηση αυτή. Η πρώτη ανάλυση έδειξε ότι τα άτομα αυτά δεν φαίνεται να συγκλίνουν προς μια συγκεκριμένη πολιτική τοποθέτηση. Για το λόγο αυτό δεν χρησιμοποιήθηκαν στις περαιτέρω αναλύσεις.

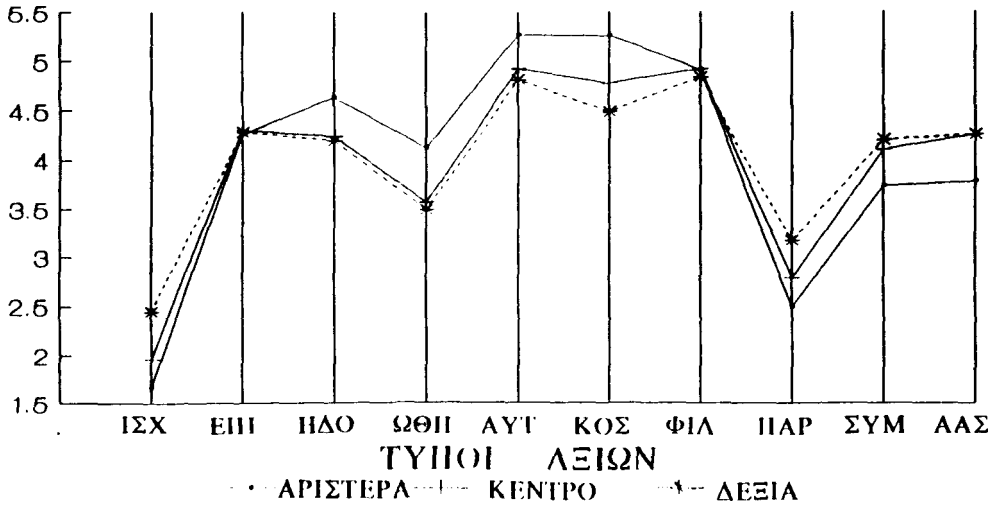
Όπως και στην περίπτωση του αστικού-αγροτικού περιβάλλοντος και του φύλου οι δέκα τύποι αξιών αναλύθηκαν με την πολυμεταβλητή ανάλυση MANCOVA. Το κριτήριο Wilks' Λ έδειξε ότι οι 10 τύποι αξιών είχαν στατιστικώς σημαντική σχέση με τη συμμεταβλητή $F(10, 304) = 1434.20, p < .0001$ και με την πολιτική τοποθέτηση $F(20, 608) = 6.37, p < .0001$. Η ισχύς της συμμεταβλητής στη ρύθμιση της κάθε εξαρτημένης μεταβλητής εξετάστηκε με 10 αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης οι οποίες έδειξαν υψηλή στατιστική σημαντικότητα και για τους 10 τύπους αξιών. Η επίδραση του παράγοντα πολιτική τοποθέτηση σε καθένα από τους δέκα τύπους αξιών εξετάστηκε με μεταβλητή και ιεραρχική ανάλυση (univariate and step-down analysis). Οι μέσοι όροι των 10 τύπων αξιών για τη μεταβλητή αυτή απεικονίζονται στο Σχήμα 7, στο οποίο διακρίνονται και πάλι η χαρακτηριστική ημιτονοειδής καμπύλη όπως προβλέπεται από τη θεωρία του Schwartz. Το κριτήριο Wilks' Λ = .68 δηλώνει ότι, σε αντίθεση με την πε-

ρίπτωση του φύλου και του αστικού-αγροτικού περιβάλλοντος, η επίδραση της πολιτικής τοποθέτησης στη διασπορά των δέκα τύπων αξιών είναι ιδιαίτερα ισχυρή, αφού 32% της παρατηρούμενης διασποράς των τιμών εξηγείται από την ανεξάρτητη μεταβλητή.

Η συμφωνία των αποτελεσμάτων ανάμεσα στη μονομεταβλητή ανάλυση και την ιεραρχική ανάλυση δηλώνει με περισσότερη σιγουριά ότι η πολιτική τοποθέτηση επηρεάζει την παράδοση, τη συμμόρφωση, την αίσθηση ασφάλειας, την παγκοσμιότητα, την ηδονή και την ισχύ. Εάν προσθέσουμε τα ευρήματα που βρέθηκαν μόνο με τη μονομεταβλητή ανάλυση, τότε φαίνεται ότι η πολιτική τοποθέτηση επηρεάζει επίσης τον αυτοπροσδιορισμό και την παράθεση. Το Σχήμα 7 δείχνει ότι οι μέσοι όροι των τριών κατηγοριών παρουσιάζουν σταθερές τάσεις για τύπους αξιών που είναι στατιστικώς σημαντικοί. Είναι αξιοσημείωτο ότι στα άτομα που δηλώνουν κεντρώες ή δεξιές πολιτικές τοποθετήσεις, οι μέσοι όροι των τύπων αξιών συγκλίνουν, ενώ διαφέρουν από τα άτομα που δηλώνουν αριστερή πολιτική τοποθέτηση. Έτσι, όσοι δηλώνουν Κέντρο ή Δεξιά τείνουν να έχουν υψηλότερους μέσους όρους στη συμμόρφωση και την αίσθηση της α-

ΣΧΗΜΑ 7

Μέσος όρος των 10 τύπων αξιών για την Πολιτική Τοποθέτηση.

σφάλειας και χαμηλότερους μέσους όρους στην ηδονή, την παράθεση, τον αυτοπροσδιορισμό και την παγκοσμιότητα από εκείνους που δηλώνουν Αριστερά. Επιπλέον, όσοι δηλώνουν Δεξιά έχουν, όπως αναμενόταν, τους υψηλότερους μέσους όρους στην ισχύ και την παράδοση.

Ηλικία

Ένας ακόμη παράγοντας ο οποίος ενδέχεται να επηρεάζει τη διαμόρφωση αξιών είναι η ηλικία των ερωτηθέντων. Οι συνάφειες (Pearson r) ανάμεσα στην ηλικία και στους 10 τύπους αξιών σχηματίζουν τη χαρακτηριστική ημιτονοειδή καμπύλη η οποία στο υψηλότερο σημείο εμφανίζει την παγκοσμιότητα, ωστόσο σχετικά χαμηλή συνάφεια, $r(450) = .19$, $p < .001$ και στο χαμηλότερο σημείο την παράθεση $r(450) = -.05$, $p > .05$.

Η βαρύτητα της επίδρασης των τύπων αξιών του Schwartz στην ηλικία αναλύθηκε όπως και με τη θρησκευτικότητα με τη στατιστική μέθοδο της Ιεραρχικής Πολλαπλής Παλινδρόμησης (SPSSx REGRESSION). Το ποσοστό της ολικής διασποράς που εξηγείται είναι εξαιρετικά χαμηλό 7% ($R^2 = .07$). Η παγκοσμιότητα είχε το μεγαλύτερο βάρος ($\beta = .24$, $p.0001$) εξη-

γώντας μόνον το 3% της προβλεπόμενης διασποράς. Ακολουθεί η αίσθηση ασφάλειας $\beta = .17$ με συμβολή μόνον 1% στην αυξανόμενη διασπορά. Από τα αποτελέσματα αυτά εξάγεται το συμπέρασμα ότι 10 τύποι αξιών δεν μεταβάλλονται ουσιαστικά με την αύξηση της ηλικίας.

Σύνθεση

Οι προαναφερθείσες αναλύσεις βασίστηκαν στην επίδραση της κάθε ανεξάρτητης μεταβλητής (της θρησκευτικότητας, της πολιτικής τοποθέτησης, του φύλου, των οικογενειακών αξιών, της ηλικίας, και του αστικού-αγροτικού περιβάλλοντος) χωριστά για κάθε έναν από τους 10 συνολικά τύπους αξιών. Παρότι αναφερθήκαμε στη βαρύτητα καθεμίας από τις ανεξάρτητες μεταβλητές για τους τύπους αξιών, θα ήταν σκόπιμο να επιχειρήσουμε την αντίστροφη ανάλυση, να διερευνήσουμε δηλαδή τη σχετική βαρύτητα του συνδιασμού αυτών των ανεξάρτητων μεταβλητών σε κάθε τύπο αξιών χωριστά.

Η μέθοδος που ακολουθήσαμε ήταν η Πολλαπλή Παλινδρομική Ανάλυση όπου ορίσαμε ως ανεξάρτητες μεταβλητές, στην προκειμένη περίπτωση τη θρησκευτικότητα, τις οικογενειακές αξίες, το αστικό-α-

γροτικό περιβάλλον, το φύλο και τις πολιτικές πεποιθήσεις. Οι τρεις τελευταίες ανεξάρτητες μεταβλητές είναι κατηγορικές μεταβλητές και εντάχθηκαν στην παλινδρομική ανάλυση ως *dummy-variables*. Η όλη διαδικασία απαιτεί 10 Παλινδρομικές Αναλύσεις — μία δηλαδή για κάθε τύπο αξιών.

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τους δείκτες συνάφειας τόσο ανάμεσα

στις ανεξάρτητες μεταβλητές όσο και στους 10 τύπους αξιών. Η εξέταση αυτών των δεικτών συνάφειας δείχνει μια σχετικά υψηλή συσχέτιση $r(450) = .40$, $p < .0001$, ανάμεσα στο βαθμό θρησκευτικότητας και στην πολιτική ιδεολογία (υψηλός βαθμός θρησκευτικότητας σχετίζεται με πολιτική ιδεολογία της δεξιάς πτέρυγας και τα αντίθετα για το χαμηλό βαθμό θρησκευτικότητας). Μια επίσης υψηλή συνάφεια βρέθηκε

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Δείκτες συνάφειας Pearson r ανάμεσα στις Ανεξάρτητες Μεταβλητές: ΘΡΗ-Σκευτικότητα, Οικογενειακές Αξίες, ΑΣΤικό-ΑΓροτικό ΠΕΡΙβάλλον, ΦΥ-ΛΟ, ΠΟΛιτική Τοποθέτηση και τους 10 τύπους αξιών.

	ΘΡΗΣ	ΟΑΞ	ΑΣΑΓΠΕΡ	ΦΥΛΟ	ΠΟΛΤ
ΟΑΞ	.30				
ΑΣΑΓΠΕΡ	.05	.17			
ΦΥΛΟ	-.02	-.20	-.29		
ΠΟΛΤ	.40	.25	-.09	.02	
ΙΣΧ	.10	.15	.02	.03	.30
ΕΠΙ	-.00	-.04	-.01	.07	.11
ΗΔΟ	-.15	-.07	-.07	.09	-.05
ΩΘΗ	-.18	-.15	-.01	.04	-.10
ΑΥΤ	-.09	-.12	-.03	.15	-.12
ΚΟΣ	-.04	-.11	.12	.02	-.23
ΦΙΑ	.23	.01	-.01	.17	.10
ΠΑΡ	.49	.31	.10	-.02	.31
ΣΥΜ	.40	.18	.12	.03	.29
ΑΑΣ	.36	.18	.14	.06	.31

ανάμεσα στη θρησκευτικότητα και στις ιεραρχικές οικογενειακές αξίες $r(450) = .35$, $p < .0001$ (υψηλή θρησκευτικότητα συσχετίζεται με παραδοσιακές οικογενειακές αξίες και το αντίθετο). Όσον αφορά στην τρίτη πλευρά της τριγωνικής αυτής σχέσης, η συνάφεια ανάμεσα στην πολιτική ιδεολογία και στις οικογενειακές αξίες είναι επίσης σχετικά υψηλή $r(450) = .25$, $p < .0001$. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οι μεταβλητές *φύλο* και *αστικό-αγροτικό περιβάλλον* είναι κατηγορικές μεταβλητές και επομένως οι δείκτες συνάφειας θα πρέπει να ερμηνευθούν με προσοχή. Ωστόσο, στην παλινδρομική ανάλυση, οι μεταβλη-

τές αυτές μετατράπηκαν σε *dummy codes*, ώστε να ελεγχθεί η διασπορά των τιμών των μεταβλητών αυτών.

Τα αποτελέσματα από τις δέκα Παλινδρομικές αναλύσεις έδειξαν ότι από τις πέντε ανεξάρτητες μεταβλητές, η *θρησκευτικότητα* φαίνεται να είναι ο πιο ισχυρός παράγοντας ως προς την πρόβλεψη των δέκα τύπων αξιών. Ειδικότερα, η *θρησκευτικότητα* εξηγεί 38% της διασποράς των τιμών στον τύπο αξιών *παράδοση*, 22% στην *αίσθηση ασφάλειας*, 26% στη *συμμόρφωση* και 7% στη *φιλανθρωπία*. Η *πολιτική ιδεολογία* είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας στον τύπο αξιών *ισχύς*, αλλά αντιπροσω-

πύει μόνο το 7% της εξηγούμενης διασποράς. Επιπλέον, η *πολιτική ιδεολογία* εξηγεί ένα μικρό ποσοστό διασποράς στους τύπους αξιών *παγκοσμιότητα, παράδοση, επίδοση, συμμόρφωση* και *θρησκευτικότητα*, σε συνδιασμό συνήθως με τη *θρησκευτικότητα*, το *αστικό-αγροτικό περιβάλλον* και τις *οικογενειακές αξίες*.

Έτσι, από τα αποτελέσματα αυτά εξάγεται το συμπέρασμα ότι με βάση τις πέντε ανεξάρτητες μεταβλητές οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη αυτή, η *θρησκευτικότητα* αποτελεί τον πιο ισχυρό παράγοντα ως προς την πρόβλεψη των τύπων αξιών *παράδοση, αίσθηση ασφάλειας* και *συμμόρφωση*. Η πολιτική ιδεολογία αποτελεί παράγοντα πρόβλεψης σε ορισμένους τύπους αξιών, αλλά με μικρή συμβολή. Τέλος, το *αστικό-αγροτικό περιβάλλον*, το *φύλο* και οι *οικογενειακές αξίες* διαδραματίζουν σχετικά μικρό ρόλο για την πρόβλεψη των δέκα τύπων αξιών, και συνήθως σε συνδιασμό με τις υπόλοιπες ανεξάρτητες μεταβλητές.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Πρώτος στόχος της μελέτης αυτής ήταν η σύγκριση της δομής των αξιών στην ελληνική πραγματικότητα με τα ευρήματα των ερευνών του Schwartz (1992) για άλλες χώρες. Τα ευρήματα από την Ελλάδα συμφωνούν με τα αποτελέσματα των άλλων χωρών στο βαθμό που επιβεβαιώνουν την ύπαρξη 10 τύπων αξιών (βλ. Σχήμα 1). Επίσης, η ημιτονοειδής καμπύλη αποτυπώνει την προβλεπόμενη σχέση ανάμεσα στους 10 τύπους αξιών όπως άλλωστε προβλέπεται από τη θεωρία του Schwartz και απεικονίζει ιδιαίτερα την αντίθετη σχέση ανάμεσα στις αξίες.

Βλέποντας τους μέσους όρους των 10 τύπων αξιών όπως εμφανίζονται στην ημιτονοειδή καμπύλη, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι το ελληνικό δείγμα θεωρεί ως «πολύ σημαντικές», με σημείο αναφοράς την κλίμακα από -1 ως 7, τις αξίες *υποπροσδιορισμός, παγκοσμιότητα* και *φιλανθρωπία*. Οι αξίες *επίδοση, ηδονή, αίσθηση ασφάλειας* και *συμμόρφωση* θεω-

ρούνται με βάση τους μέσους όρους «σημαντικές» (βλ. σχήμα 5). Ακολουθεί με σειρά σημαντικότητας η *παρόθηση*. Η *παρόθηση* αξιολογήθηκε από το δείγμα ως «λιγότερο σημαντική» και η *ισχύς* αξιολογήθηκε σαφώς ως η «λιγότερο σημαντική» αξία. Πρέπει να τονιστεί ωστόσο ότι το δείγμα μας αποτελείται από φοιτητές και δασκάλους που ο μέσος όρος της ηλικίας τους είναι 35 έτη. Επομένως, το δείγμα μας δεν αντιπροσωπεύει τις μεγαλύτερες ηλικίες. Σε προηγούμενη έρευνα (Γεώργας, 1991) στην οποία συγκρίθηκαν οι οικογενειακές αξίες εφήβων και γονέων με μέσο όρο ηλικίας περίπου 50 έτη η διαφοροποίηση μεταξύ εφήβων και γονέων στις αξίες αυτές ήταν έντονη. Θα μπορούσε λοιπόν να υποθέσει κανείς ότι η ιεράρχηση των 10 αυτών τύπων αξιών, όπως διαπιστώνεται από τους μέσους όρους, ενδέχεται να διαφοροποιείται σε άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Ακόμη θα πρέπει να επισημάνουμε ότι επειδή δεν έχουμε στη διάθεσή μας τους μέσους όρους των άλλων χωρών οι οποίες ενδέχεται να διαφοροποιούνται από τα ελληνικά δεδομένα, δεν μπορούμε να συμπεράνουμε εάν το βάρος που αποδίδει ο Έλληνας στις αξίες διαφέρει από το βάρος που αποδίδουν οι κάτοικοι των άλλων χωρών. Οι παραπάνω συγκρίσεις δεν έχουν ακόμη δημοσιευθεί από τον Schwartz. Ωστόσο είναι γεγονός ότι το ζήτημα τούτο είναι ουσιαστικό για τη διαπολιτιστική σύγκριση του βάρους των αξιών αυτών που δίδεται από διαφορετικές κοινωνίες.

Ένα δεύτερο ερώτημα αφορά στη δομή των 10 τύπων αξιών και συγκεκριμένα στο πόσο «καθολικές» είναι οι δομές αυτές. Τα αποτελέσματα του Schwartz από 20 χώρες όπως παρουσιάζονται στο Σχήμα 1 δηλώνουν καθολικότητα των αξιών αυτών. Ωστόσο, όπως υποστήριξε ο Γεώργας (1991α), τα αποτελέσματα αυτά και η καθολικότητα τούτη αντιπροσωπεύουν κυρίως ευρωπαϊκές χώρες και τόσο η δειγματοληψία όσο και η μεθοδολογία που ακολουθεί ο Schwartz δεν είναι επαρκή στοιχεία απόδειξης της πραγματικής καθολικότητας

της δομής των αξιών σε μη ευρωπαϊκούς πολιτισμούς.

Ο δεύτερος στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση του κατά πόσο στάσεις όπως ο βαθμός θρησκευτικότητας, η πολιτική τοποθέτηση, οι στάσεις απέναντι στις οικογενειακές αξίες και ακόμη το φύλο, η ηλικία και ο τόπος κατοικίας (αστικό-επαρχιακό περιβάλλον) σχετίζονται με τους 10 τύπους αξιών. Τα ευρήματα δείχνουν ότι ο βαθμός της θρησκευτικότητας είναι η πιο σημαντική από τις παραπάνω παραμέτρους για τη διαφοροποίηση ορισμένων τύπων αξιών. Πιο συγκεκριμένα, ο *βαθμός θρησκευτικότητας* που δηλώνει κανείς βρίσκεται σε συνάρτηση με την τοποθέτησή του απέναντι στη φιλανθρωπία — δηλαδή όσο περισσότερο θρησκευόμενος είναι κάποιος τόσο λιγότερο θεωρεί σημαντικούς για τη ζωή του τους τύπους αξιών: παγκοσμιότητα, παρώθηση και ηδονή.

Η πολιτική τοποθέτηση βρέθηκε να αποτελεί τη δεύτερη σε σειρά, μετά το βαθμό θρησκευτικότητας, παράμετρο για τη διαφοροποίηση ορισμένων τύπων αξιών. Η εικόνα που σχηματίζεται εδώ είναι περίπου ίδια με την προηγούμενη: δηλαδή άνθρωποι που δηλώνουν δεξιά ή κεντρώα πολιτική τοποθέτηση θεωρούν ως πιο σημαντικούς για τη ζωή τους τους τύπους αξιών παράδοση, συμμόρφωση, ισχύ και αίσθηση ασφάλειας. Αντίθετα, άνθρωποι που δηλώνουν αριστερή πολιτική τοποθέτηση θεωρούν ως πιο σημαντικούς τύπους αξιών για τη ζωή τους την ηδονή, την παρώθηση, τον αυτοπροσδιορισμό και την παγκοσμιότητα.

Η στάση απέναντι στον ιεραρχικό ρόλο του πατέρα και της μητέρας μέσα στην πα-

ραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια παρουσιάζει την ίδια μορφή όπως και οι προηγούμενες παράμετροι παρ' ότι η δική τους επίδραση φαίνεται να είναι λιγότερο ισχυρή από ό,τι είναι η επίδραση του βαθμού θρησκευτικότητας και της πολιτικής τοποθέτησης. Αυτό πιθανότατα οφείλεται, όπως δείχνουν οι πολλαπλές παλινδρομικές αναλύσεις, στο γεγονός ότι αυτού του παράγοντα υπερκαλύπτεται από την ισχύ της θρησκευτικότητας και της πολιτικής τοποθέτησης με τις οποίες τον συνδέει υψηλή συνάφεια.

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι τα ευρήματα αυτά συνδέονται άμεσα με το πρόσφατο θεωρητικό ενδιαφέρον γύρω από το θέμα των ατομικιστικών συλλογικών αξιών (Hofstede, 1980, Triandis, 1985, 1986). Όπως αναφέραμε προηγουμένως ο Schwartz ερμηνεύει τις αξίες παράδοση, συμμόρφωση, αίσθηση ασφάλειας και ισχύ ως συλλογικές αξίες οι οποίες βρίσκονται σε αντίθεση με τις ατομικιστικές αξίες αυτοπροδιορισμός, παρώθηση και ηδονή. Τα παραπάνω ευρήματα συμφωνούν με την κατηγοριοποίηση αυτού του τύπου και δείχνουν ότι στην Ελλάδα ο βαθμός θρησκευτικότητας και η πολιτική τοποθέτηση συνδέονται ανάλογα με τη θέση του ατόμου απέναντι στις συλλογικές και ατομικιστικές αξίες.

Ωστόσο, ούτε το φύλο ούτε η ηλικία (τουλάχιστον για τις ηλικίες στις οποίες αναφέρεται το δείγμα αυτό), αλλά ούτε και ο τόπος κατοικίας (αστικό-επαρχιακό περιβάλλον) διαφοροποιούν σημαντικά τη στάση του ατόμου απέναντι στους 10 τύπους αξιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Allport G.W. *Pattern and growth in personality*. New York, Holt, Rinehart & Winston, 1961.

Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 1977, 84, 191-215.

Bentham J. *An introduction to the principles of morals and legislation*. New York, Harper, 1938-1948.

Berlyne D.E. *Conflict, arousal and curiosity*. New York, McGraw-Hill, 1960.

- Bond M.H. Finding universal dimensions of individual variation in multicultural studies of values: The Rokeach and Chinese Value Surveys. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1988, 55, 1009-1015.
- Braithwaite V.A. and Law H.D. Structure of human values: testing the adequacy of the Rokeach Value Survey. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1985, 49, 250-263.
- Buss D.M. Can a social science be anchored in evolutionary biology? Four problems and a strategic solution. *Revue Européenne des Sciences Sociales*, 1986, 24, 41-50.
- Canter D. (Ed.) *Facet theory: approaches to social research*. New York, Springer-Verlag, 1985.
- Chinese Culture Connection. Chinese values and the search for culture-free dimensions of culture. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1987, 18, 143-164.
- Deci E.L. *Intrinsic motivation*. New York, Plenum, 1975.
- Freud S. (1930) *Civilization and its discontents*. S.E.-, London, Hogarth.
- Freud S. (1933) *New introductory lectures in psychoanalysis*. S.E.21.
- Γεώργας Δ. Οι οικογενειακές αξίες των φοιτητών. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 1986, 61, 3-29.
- Γεώργας Δ. Οικογενειακές αξίες στη σύγχρονη εποχή. Στο βιβλίο Α. Καλαντζή-Αζίζι και Ν. Παρίσης (Eds) *Οικογένεια: ψυχοκοινωνικές-ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1990.
- Georgas J. Changing family values in Greece: From collectivist to individualist. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1989, 20, 80-91.
- Georgas J. Intra-family acculturation of values. *Journal of Cross-Cultural psychology*, 1991a, 22, 445-457.
- Georgas J. An ecological-social model for the analysis of values. Στο συμπόσιο των S. Schwartz και S. Huisman. *Cross-cultural studies of values: development and change in value priorities*. 2nd European Congress of Psychology. Budapest, Hungary, 1991b, Ιούλιος.
- Gordon L. *Survey of interpersonal values*. Chicago, Science Research Associates, 1960.
- Guttman L. A general nonmetric technique for finding the smallest coordinate space for a configuration of points. *Psychometrika*, 1968, 33, 469-506.
- Hofstede G. *Culture's consequences: international differences in work-related values*. Beverly Hills, CA, Sage, 1980.
- Houston J.P. and Mednick S.A. Creativity and the need for novelty. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1963, 66, 137-141.
- Gluckhohn C. Values and value-orientations in the theory of action: An exploration in definition and classification. In T. Parsons & E. Shils (Eds) *Toward a general theory of action*. Cambridge, MA, Harvard, 1951, σ.σ. 308-438.
- Kohn M.L. Schooler C. *Work and personality*. Norwood, N.J., Ablex, 1983.
- Korman A. *The Psychology of motivation*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1974.
- Levy S. and Guttman L. *Values and attitudes of Israeli high school youth*. Jerusalem, Israel Institute of Applied Social Research, 1974.
- Maddi S.R. Exploratory behaviour and variation seeking in man. In D.W. Fiske & S.R. Maddi (Eds) *Functions of varied experience*. Homewood, IL, Dorsey, 1961, σ.σ. 253-277.
- Maslow A.H. (Ed.) *New knowledge in human values*. New York, Harper, 1959.
- McClelland D.C., Atkinson J.W., Clark R.A. and Lowell E.L. *The achievement motive*. New York, Appleton-Century-Crofts, 1953.
- Morris C.W. *Varieties of human values*. Chicago, University of Chicago Press, 1956.
- Munro D. A free-format values inventory: Explorations with Zimbabwean student teachers. *South African Journal of Psychology*, 1985, 15, 33-41.

- Parsons T. *The social system*. New York, Free Press, 1957.
- Radcliffe-Brown A.R. *Structure and function in primitive society*. Glencoe, IL, Free Press, 1952.
- Rokeach M. *The nature of human values*. New York, Free Press, 1973.
- Schwartz S.H. Individualism-collectivism: critique and proposed refinements. *Journal of cross-cultural psychology*, 1990, *21*, 139-157.
- Schwartz S.H. and Bilsky W. Toward a psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, *53*, 550-562.
- Schwartz S.H. and Bilsky W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, *58*, 878-891.
- Schwartz S.H. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 19 countries. In M. Zanna (Ed.) *Advances in experimental social psychology*, Vol. 25, 1992, San Diego, CA: Academic Press.
- Schutz W.C. *FIRO: A three-dimensional theory of interpersonal behaviour*. New York, Rinehart, 1958.
- Scott W.A., *Values and organization*. Chicago, Rand McNally, 1965.
- Triandis H.C., Bontempo R., Betancourt H., Bond M., Leung K., Brenes A., Georgas J., Hui C.H., Marin G., Setiadi V., Sinha J.B.P., Verma J., Spangenberg J., Touzard H., and de Montmollin G. The measurement of the ethic aspects of individualism and collectivism across cultures. *Australian Journal of Psychology*, 1986, *38*, 257-267.
- Triandis H.C., Leung K., Villareal M.J. and Clack F.L. Allocentric versus idiocentric tendencies: Convergent and discriminant validation. *Journal of Research in Personality*, 1985, *19*, 395-415.
- White R. W. Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 1959, *66*, 297-333.
- Williams R.M. Values. In Sills (Ed.) *International Encyclopedia of social sciences*. New York, MacMillan, 1968.